

Аналіз шляхів підвищення вартості людського капіталу в перехідній економіці з використанням двохаргументної функції пропозиції праці¹

Виконано теоретичний аналіз економічних процесів, виникаючих при регулюванні ринку праці методом випереджаючого (екзогенного) підвищення оплати праці як превентивного заходу, що може сприяти економічному зростанню, зокрема через інструмент встановлення мінімальної заробітної плати; доводиться, що її підвищення може використовуватись як дієвий метод екзогенного впливу на вартість людського капіталу в Україні.

1. Вступ

Пошук шляхів підвищення вартості людського капіталу є однією з найбільш актуальних проблем вітчизняної економіки. Досвід останніх десятиліть наочно демонструє його вплив на динаміку розвитку країн, зокрема з перехідною економікою. У цьому контексті в теорії та практичній площині особливу контроверсійність має такий чинник генерації людського капіталу, як збільшення оплати праці. Багато дослідників і аналітиків не вважають її фактором економічного зростання, а розглядають переважно як наслідок успішного розвитку. Неокласичний канон виходить з того, що збільшення оплати праці може мати місце тільки у разі збільшення продуктивності праці, а не як його предтеча. Тому серед напрямів економічної політики, які пропонуються країнам з перехідною економікою, можна знайти тільки заперечення доцільності підвищення оплати праці як превентивного заходу, що може сприяти економічному зростанню. Проте об'єктивна статистика свідчить, що вагомі економічні успіхи демонструють саме ті транзитивні країни, де вдалося забезпечити випереджаюче швидке збільшення реальної оплати праці. Ця колізія залишається мало дослідженою, як в теорії, так і на практиці, що і обумовило увагу до неї у даній статті.

Проблема детермінант рівня вартості людського капіталу є однією з найстаріших в економічній теорії. Проте можна стверджувати, що в цій тематиці й дотепер залишається більше запитань, чим відповідей. Наприклад, немає переконливого пояснення, чому середні доходи працюючих у найбагатших та найбідніших країнах ЄС відрізняються майже на порядок, а найбідніша країна ЄС-15 суттєво випереджає за цим параметром нові країни, що долучилися до об'єднаної Європи. Традиційно зазначений феномен пояснюють різницею в рівнях продуктивності праці, але цей параметр, оцінений у фізичних одиницях щодо однотипних виробництв, не показує такого розриву, особливо якщо враховувати глобалізацію економіки, присутність в багатьох країнах однотипних виробництв транснаціональних компаній та високу динаміку міжнародного технологічного трансферу, який прямо впливає на вирівнювання фізичної продуктивності факторів виробництва у різних країнах.

Ще більше питань виникає при дослідженні зазначеної проблеми у країнах з перехідною економікою. Перебуваючи на початку реформ приблизно на однакових економічних позиціях, вони дуже швидко стали суттєво відрізнятися за

¹ Статтю підготовлено за підтримки науково-дослідного гранту «Міжнародного благодійного фонду відродження КМА»

показниками вартості людського капіталу, що обумовило значну відмінність показників ВВП на душу населення серед ще донедавна економічно подібних країн. У короткостроковому періоді важко пояснити цей феномен кардинальними змінами фізичної продуктивності праці, проте це можна зробити, беручи до уваги різницю у політиці оплати праці. Там, де така політика мала більшу соціальну орієнтацію, де процеси «тінізації» ринку праці наражалися на опір суспільства та держави, спостерігалось випереджаюче зростання оплати праці, яке супроводжувалося і позитивною динамікою реального виробництва. Там же, де увага до справедливого регулювання трудових відносин була мінімальною, кризові явища в економіці були тривалими, а їхні наслідки – руйнівними. На жаль, саме так розвивалися події в Україні протягом двох останніх десятиліть.

Вищезазначене обумовлює актуальність теоретичного осмислення економічних процесів, виникаючих при регулюванні ринку праці методом випереджаючого (екзогенного) підвищення оплати праці, зокрема через інструмент встановлення мінімальної заробітної плати.

2. Екзогенне підвищення оплати праці: постановка проблеми

Класик економічної думки Д.М.Кейнс, формулюючи основні постулати неокласичної теорії зайнятості, першим назвав такий: «Заробітна плата дорівнює граничному продукту праці» [1]. З цього постулату логічно витікає, що рівень оплати праці прямо залежить від її продуктивності, тому оплата праці є ендогенною змінною даної функції. Це і сьогодні вважається теоретичним канонам. Проте на практиці нерідко можна спостерігати *явища*, коли рівень оплати праці формується спочатку відносно незалежно від зазначеного співвідношення, а за тим справедливість цієї функції відновлюється у режимі ринкової саморегуляції через пропорційне зростання вартісного обсягу граничного продукту праці, що також обумовлює зростання вартісного виміру національного продукту країни, причім не тільки номінального, а й реального.

До цих *явищ* належать специфічні державні регулятори: встановлена мінімальна заробітна плата, нормування максимального обсягу робочого часу (денне, місячне, річне), законодавче встановлення правил найму та звільнення робітників, законодавство щодо діяльності профспілок, трудового партнерства та інше. До цих *явищ* можна віднести і практику встановлення стимулюючої заробітної плати, яку підприємці-роботодавці визначають вищою за рівноважний ринковий рівень для отримання конкурентних переваг.

В усіх названих випадках ми маємо ситуацію, коли відбувається встановлення певного рівня оплати праці відносно незалежно і у режимі «ex-ante» по відношенню до майбутнього (очікуваного) рівня зростання продуктивності цієї праці. Більше того, останній параметр є не єдиний, який береться у розрахунок при визначенні рівня оплати: наприклад враховується забезпечення соціального захисту робітника у майбутньому. Усі середньострокові та довгострокові трудові контракти можна розглядати як випереджаюче (екзогенне) встановлення рівня оплати праці. Тому на практиці у цих випадках спочатку відбувається адміністративне встановлення рівня оплати праці, а за тим аналітики оцінюють, чи воно було виправдано чи ні з позицій відповідності канонічній пропорції, для якої наведені приклади мають властивості впливу екзогенного фактору. Змінні такого типу не

визначають однозначну залежність і тому для з'ясування характеру їхнього впливу на основну функцію необхідно виконати спеціальні дослідження.

Актуальність і правомірність постановки проблеми, що розглядається, підтверджується і тим сплеском уваги до неї в науковому та практичному середовищі, яке спостерігається останнім часом.

Декілька років тому Роберт Солоу, лауреат Нобелівської премії з економіки за розробку проблематики економічного зростання, ініціював великий міжнародний дослідницький проект щодо з'ясування причин суттєвої диференціації (до 3-х разів) мінімальних рівнів оплати праці у США та п'яти розвинутих європейських країнах – Данії, Франції, Німеччини, Нідерландах, Великобританії. Р.Солоу звернув увагу на те, що залишається без ясної теоретичної відповіді питання про довгострокове співіснування в Європі високої оплати праці низько-кваліфікованих робітників та низького рівня їхньої зайнятості без ознак економічної рецесії [2]. Для пояснення цього феномену залучено декілька груп учених, які вивчали історичні, правові, інституціональні фактори, а також аспекти конкурентоздатності країн. Цей проект підтримав авторитетний фонд *Russell Sage Foundation* і його результати будуть оприлюднені у книзі «Низькооплачувана робота у багатому світі», яка вийде у жовтні 2009 року [3]. Інший дотичний факт - Міжнародна організація праці (ILO) у 2008 році започаткувала нову серію аналітичних доповідей щодо політики оплати праці у світі та підготувала «Доповідь про світові заробітні плати 2008/09 : Мінімальні зарплати і колективні угоди: у напрямку політики злагоди» [4].

Теоретичне значення таких досліджень обумовлюється тим, що мінімальна оплата праці, згідно першому неокласичному постулату, що наводився, і виступає мірилом граничного продукту праці та, відповідно, репрезентує, з одного боку - певний оптимум (рівноважний рівень) величини оплати праці, який регулює зайнятість і ринок праці, а з іншого – віддзеркалює відповідний рівень продуктивності праці (граничний продукт).

Згідно з класичним підходом до аналізу ринку праці, безробіття є наслідком перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї [5]. Оскільки пропозиція зростає зі збільшенням оплати праці, а попит на робочу силу при цьому зменшується, безробіття має виникати, коли величина оплати праці перевищує своє рівноважне значення. При збільшенні зазначеного перевищення безробіття має зростати, отже існуватиме пряма залежність між величиною оплати праці та рівнем безробіття. Таким чином, з позицій неокласичного підходу екзогенне збільшення мінімальної оплати праці має призвести спочатку до збільшення безробіття, але це викличе у відповідь незадоволення тих, хто втратив роботу, і суспільства в цілому через зменшення національного продукту проти потенційного, що призведе до відновлення рівноваги на нижчому рівні заробітної плати. Проте, для багатьох країн статистичні дослідження демонструють існування оберненої залежності між рівнями безробіття та оплати праці [6], тобто коли зростання зарплат узгоджується зі збільшенням зайнятості. Причём характер такої залежності несуттєво відрізняється для країн з різним рівнем економічного розвитку [7], для яких у цьому сенсі можна було б очікувати неоднозначні впливи специфіки організації ринку праці (у тому числі й наявності або відсутності різних форм недосконалої конкуренції на цьому сегменті).

Характер залежності між рівнями безробіття та оплати праці може змінюватися в результаті коливань ринкової кон'юнктури. Зокрема, у [8] наведені

емпіричні свідчення того, що пряма залежність між рівнями безробіття та оплати праці відображає зміну номінальної заробітної плати до рівня, необхідного для компенсації надлишкової пропозиції праці. Водночас оберненій залежності здебільшого відповідають флуктуації навколо рівноважного рівня зарплати та безробіття. Слід зазначити, що сьогодні на більшості ринків праці переважає саме обернена залежність між оплатою праці та безробіттям [9]. У цих умовах екзогенне збільшення мінімальної оплати праці може мати позитивні наслідки. Проте залишається проблема теоретико-економічного пояснення вищезгаданого феномена та визначення умов, за яких він виникає та позитивно впливає на економічний розвиток. Зрозуміло, що політика екзогенного збільшення мінімальної оплати праці та інші заходи з підвищення вартості людського капіталу будуть дієвими інструментами політики, якщо вони не порушуватимуть цих умов.

Існування оберненої залежності традиційно пояснюється за допомогою неконкурентних моделей ринку праці, за припущення більшої ринкової сили роботодавців, їхньої можливості використовувати безробіття як засіб, здатний примусити працюючих за наймом погодитися на більш низьку заробітну плату. Схожі погляди використовуються, зокрема, у концепції NAIRU [10]. У роботі [11] обернена залежність інтерпретується як наслідок “преміювання” роботодавцями робітників за якісне виконання ними своїх обов’язків. Потреба у такому преміюванні, на думку авторів, виникає за відносної нестачі робочої сили, тобто за низького рівня безробіття. В цілому ж у фаховій літературі можна знайти мало робіт, в яких робилися спроби пояснити існування оберненої залежності між рівнями безробіття та оплати праці за допомогою класичних та неокласичних моделей.

Відсутність структурних моделей, які б адекватно представляли вищезазначену залежність, гальмує її використання у теоретико-економічних дослідженнях та для обґрунтування змін у політиці оплати праці. Відкритим залишається питання, чому така залежність не спостерігалась у реальних ситуаціях, коли припущення про переважаючу ринкову силу роботодавців виглядало цілком обґрунтованим. Проблемним залишається також пояснення оберненої залежності в рамках моделей “попит – пропозиція - ціни”, які є традиційними для дослідження ринків. Відсутність теоретичного аналізу наслідків практичного використання оберненої залежності між рівнями безробіття та оплати праці стримує застосування інструментів екзогенного підвищення оплати праці в економічній політиці, зокрема через ефективну політику щодо мінімальної заробітної плати.

Враховуючи зазначене, дана стаття зосереджує головну увагу саме на теоретичному і емпіричному аналізі феномену екзогенного підвищення оплати праці в економіці країни, побудові та дослідженню моделей, які могли б пояснити обернену залежність між безробіттям, яке згідно класичній традиції репрезентує також динаміку обсягів національного продукту, та оплатою праці, розглянувши функцію індивідуальної пропозиції праці, аргументами якої є не лише оплата праці, але й рівень безробіття. Така двохаргументна функція застосовується також для дослідження конкурентного та моносонічного ринків праці. Результати аналізу цих моделей використовуються для обґрунтування доцільності та умов ширшого застосування в Україні екзогенного підвищення оплати праці, зокрема через такий інструмент економічної політики, як підвищення мінімальної заробітної плати.

3. Диференціація вартості людського капіталу в перехідних економіках

Теоретичне підґрунтя неоднорідної динаміки рівнів оплати праці та вартості людського капіталу в перехідних економіках з акцентом на українські реалії аналізувалося в науковій літературі здебільшого іноземними експертами. Можна відмітити низку досліджень, виконаних під егідою Світового Банку, де проблема вартості праці розглядалася в контексті більш загальних тем [12], а також спеціальні роботи, присвячені ринку праці [13]. Детальний аналіз цієї ситуації в Україні міститься у публікаціях моніторингової групи під керівництвом Хартмута Лиманна [13]. Зв'язок трудової мобільності та динаміки продуктивності праці проаналізовано у роботі [14], вплив інституційного фактору на переміщення людських ресурсів в перехідних економіках досліджено в [15]. Формування рівня достатку в пост-соціалістичних країнах Європи стало предметом статті [16]. Вплив приватизації на параметри ринку праці деяких перехідних країн, включаючи Україну, досліджено в роботі Центру економічних реформ та трансформацій Herriot Watt університету [17].

У цих роботах проблема значної диференціації вартості людського капіталу в перехідних європейських країнах трактується лише з неокласичних позицій і пов'язується з рівнем продуктивності праці. Теоретичні розвідки з цього питання узагальнюються у спеціальній роботі головою місії Світового Банку в Україні, Білорусії та Молдові Мартіном Райзером, який підсумовує, що «подальше збільшення заробітної плати із перевищенням темпів зростання продуктивності праці може негативно відбитися на конкурентоспроможності та загальмувати попит на робочу силу» [18]. Дійсно, статистика демонструє такий зв'язок. Але при цьому не ставиться питання про можливий зворотній вплив вартості людського капіталу на вартісні показники продуктивності праці через збільшення відповідних обсягів національного продукту. Поза увагою дослідників залишилися факти стрибкоподібного збільшення відносних рівнів оплати праці в деяких перехідних країнах (перш за все, у Польщі, Угорщині, Словенії, Прибалтійських країнах) з одночасним не менш динамічним зростанням ВВП на душу населення.

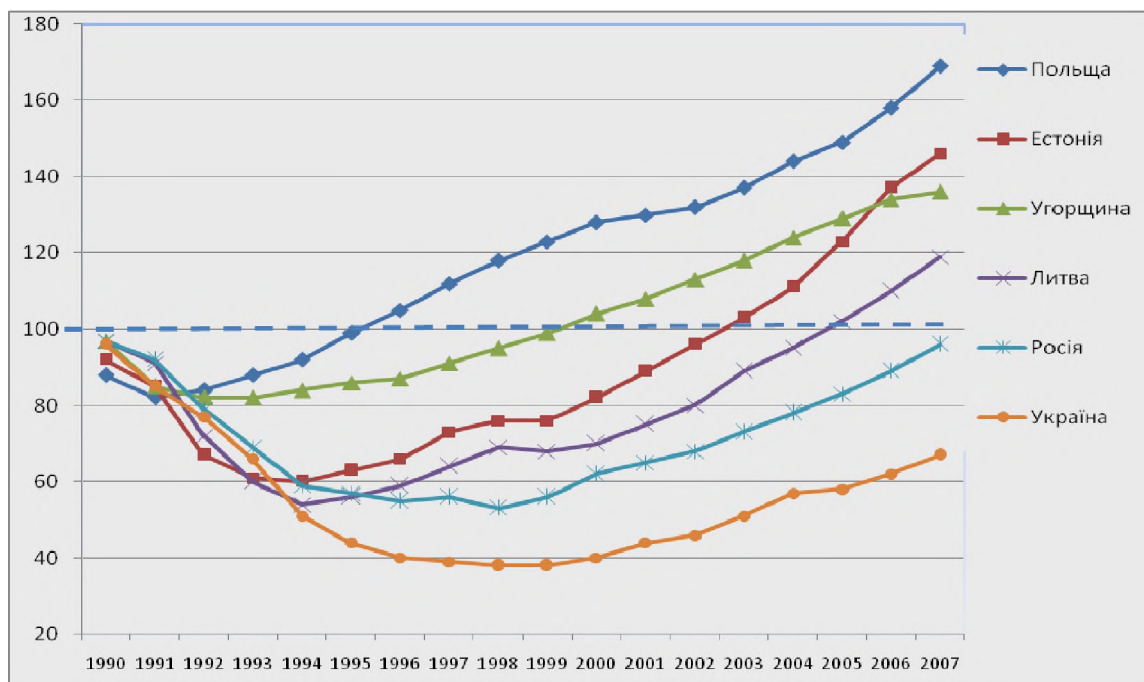
Для України зазначене уявне протиріччя між оплатою праці та конкурентоспроможністю набуває особливого значення, бо вона опинилася далеко позаду своїх західних країн-сусідів за всіма основним параметрам економічного розвитку, вартості людського капіталу і конкурентоспроможності. Переконливих пояснень щодо фундаментальних причин утворення такого розриву ми в літературі не зустрічали, проте цілком зрозуміло, що продовження політики штучного підтримування конкурентних переваг за рахунок низької оплати праці зменшує величину ВВП на душу населення та підриває у багатьох аспектах потенціал економічного зростання. Тому слідування неокласичним порадам більшості експертів щодо доцільності стримування рівнів доходів населення України [19] призведе до ще більшого поглиблення розриву добробуту, що утворився з тими сусідніми країнами, які у свій час штучно «дооцінили» базові вартісні параметри своїх економік, у першу чергу через політику підвищення оплати праці.

Факти значного, по суті екзогенного для внутрішнього ринку, підвищення оплати праці, можна спостерігати на прикладах успішних європейських країн з перехідною економікою. Це була їхня природна захисна реакція на входження у систему світових цін на робочу силу, коли відкритість кордонів обумовило загрозу втрати власних трудових ресурсів. Всі ці країни у короткостроковому періоді отримали також значне зростання вартісних обсягів національного продукту і,

відповідно, головного показника рівня багатства країни – ВВП на душу населення. Розглянемо більш докладно порівняльний статистичний аналіз таких процесів.

На графіку 1 представлена динаміка реального внутрішнього продукту по відношенню до 1989 року шести країн, які репрезентують певні типи економічного розвитку за період ринкових трансформацій від командно-адміністративної до ринкової економіки, і які входили до колишнього економічного союзу соціалістичних країн. Прикладами першого типу є Польща і Угорщина, які представляють лідерів постсоціалістичного економічного розвитку. Другий тип – Прибалтійські країни, які досягли найкращих результатів серед колишніх радянських республік СРСР, які мали разом з ними приблизно однаковий рівень добробуту. Третя група – Росія і Україна, яким на початку ринкових трансформацій багато експертів передрікали економічне лідерство через їхній потужний економічний потенціал. На графіку чітко видно, що країни з першої групи розпочали економічне зростання з 1993 року, країни другої групи з 1995, а Росія і Україна з 1999 та 2000 років відповідно. Естонія перевищила базовий обсяг реального ВВП (1989 р.) у 2003 році, Росія тільки у 2008-му, а Україна дотепер залишається ще далеко позаду.

Графік 1. Динаміка реального валового внутрішнього продукту вибраних транзитивних країн у 1990-2007 рр., % (1989 = 100%)

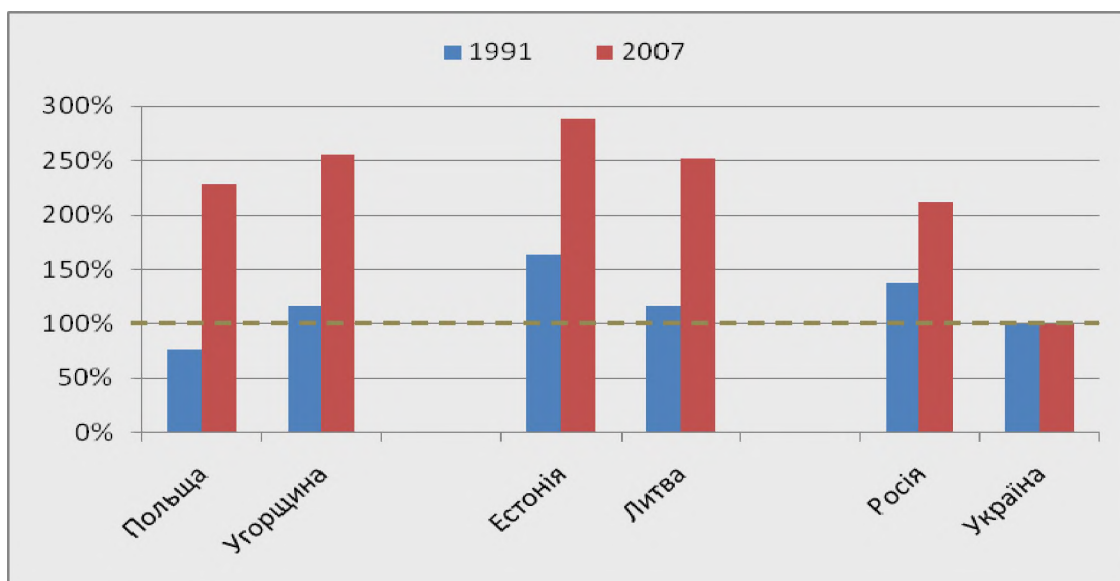

Джерело: Database Central Europe. - <http://www.databasece.com>

Особливістю стартових умов цих країн на початку ринкової трансформації була відносно невелика диференціація їхніх показників ВВП на душу населення, а Польща навіть відставала від України. В 2007 році всі представлені країни мали цей параметр більш ніж удвічі більший за український, а Естонія – майже утричі (графік 2). Чи можна стверджувати, що економіки країн-аналогів досягли більш

ніж удвічі більшої фізичної продуктивності своїх факторів виробництва проти української економіки? Більш детальний аналіз, та й суб'єктивні спостереження, не демонструють масових фактів, які б переконували у цьому. Але, якщо ми розглянемо зміни у вартісних показниках продуктивності, то ця величезна різниця буде очевидною.

Графік 2. Порівняння рівнів ВВП на душу населення вибраних країн в 1991 та 2007 роках (Україна = 100%)

Джерело: Database Central Europe. - <http://www.databasece.com>

У таблиці 1 представлена ілюстрація штучної градуалістської зміни характеристик оплати праці в короткостроковому періоді, що, на нашу думку, і обумовило подальшу динаміку основних вартісних параметрів розвитку цих країн. Так, якщо порівнювати динаміку зміни реального ВВП та середньомісячної зарплати, то темп зміни останньої у рази перевищував динаміку реального ВВП для країн двох перших типів. Проте, якщо порівнювати темпи зміни зарплати з динамікою ВВП на душу населення, оціненого за методологією паритету купівельної спроможності в доларах США, то можна бачити кардинально іншу картину. Найбільш успішні країни (Польща, Угорщина, Естонія) мали «правильну» пропорцію темпів продукції та зарплат, а Росія і особливо Україна - «неправильну».

Таблиця 1. Динаміка реального ВВП, ВВП на душу населення та середньомісячної заробітної плати за роки ринкової трансформації у вибраних країнах (рази).

Реальний ВВП 2007/1989	ВВП на душу населення, PPP \$, 2007/1991	Середньомісячна зарплата, \$, 2007/1993	Коефіцієнт випередження зарплат до реального ВВП (4:2)	Коефіцієнт випередження зарплат до ВВП на душу населення (4:3)

1	2	3	4	5	6
Польща	1,69	8,71	4,42	2,6	0,5
Угорщина	1,36	6,41	3,41	2,5	0,5
Естонія	1,46	5,14	5,00	3,4	1,0
Литва	1,19	6,34	10,26	8,6	1,6
Росія	0,96	4,47	8,38	8,7	1,9
Україна	0,67	2,91	7,44	11,1	2,6

Джерело: Щорічні доповіді Світового Банку: World Development Report; Database Central Europe. - <http://www.databasece.com>

Більш детальний аналіз показує, що позитивна динаміка успішних країн була обумовлена встановленням більш високого рівня оплати праці саме на початку поживлення економіки, а не як наслідок її подальшого зростання. Так, в базовому 1993 році середньомісячна заробітна плата складала: у Польщі - \$220, а в Угорщині - \$295. Для порівняння - в Україні цей рівень був \$36, в Росії \$63, а в Естонії \$83. Нагадаємо, що усього за два роки перед цим (1991 р.) Україна випереджала Польщу за показником ВВП на душу населення.

Можна ще звернути увагу на факт, що відновлюване динамічне зростання Польщі та Угорщини (див. графік 1) почалось саме з названих рівнів заробітної плати. Естонія та Литва досягли такого рівня через три роки (*утричі (!) збільшивши зарплату*) і також саме з нього почали позитивні тренди зростання. Зрозуміло, що неможливо за три роки утричі збільшити фізичну продуктивність виробничих факторів. Росія почала позитивний тренд зростання з рівня зарплати \$62, а Україна з \$43 (1999 рік). У ХХІ сторіччі темпи економічного зростання останніх двох країн були приблизно однакові з іншими країнами-аналогами, навіть перевищували їхні, але закладена на старті низька вартість робочої сили обумовлювала зростаюче відставання за показником ВВП на душу населення.

Приєднання до Європейського Союзу Польщі, Угорщини, Естонії та Литви не зупинило випереджаюче екзогенне зростання заробітної плати у цих країнах. Щорічні темпи її динаміки, як правило, перевищували 10%, часто досягаючи темпу в 30%. Фізична продуктивність факторів виробництва відставала, проте вартісні показники ВВП на душу населення збільшувалися ще з більшим темпом. У результаті ці країни підтримували високі параметри зростання вартості людського капіталу, що дозволило Польщі, Угорщині та Естонії швидко наблизитися до рівня Португалії – найбіднішої країни «старої» Європи (ЄС-15), за параметром продуктивності праці. Польща за роки ринкових трансформацій подвоїла свій ВВП на одного працюючого (визначений за методикою паритету купівельної спроможності, тис. доларів США): 1990 р. – 18,0; 2007 р. – 36,9; Португалія у 2007 році – 41,0. Україна протягом цього періоду не зрушила з місця: 1990 р. – 15,5; 2007 р. – 14,8 [20].

Важко розглядати наявні індикатори і пропорції економічного розвитку України, як такі, що віддзеркалюють фатальний стан речей – «маємо що маємо». Насправді є всі підстави стверджувати, що саме невиправдане (фактично - помилкове) гальмування зростання заробітної плати обумовило відставання нашої країни за вартісними показниками продуктивності праці та ВВП на душу населення через порушення вартісних пропорцій відтворення економіки. Цей стан і сьогодні продовжує генерувати зростаюче відставання рівня добробуту в Україні проти країн-аналогів. Таблиця 2 демонструє абсолютні показники приросту щорічної

заробітної плати у вибраних країнах за роки приєднання чотирьох з них до Європейського Союзу. Наприклад, Естонія за цей період додала 676 доларів до середньомісячної зарплати, а Україна тільки 210. Базовий рівень 2001 року складав: в Естонії – 315, а в Україні - 58.

Проте, треба чітко усвідомлювати що коли б усе зводилося до простого адміністративного підняття рівня оплати праці, то таким шляхом давно би успішно йшли всі країни. Проблема є набагато складнішою і для того, щоб реалізувати політику збільшення вартості людського капіталу, треба забезпечити і високу конкурентоспроможність національної економіки, і ефективність функціонування в ній ринкових інститутів. Цей підхід не може бути реалізований без глибоких структурних зрушень в економіці України. Але наведені факти свідчать, що для того, щоби з'явилися економічні стимули генерації структурних зрушень, необхідно застосувати такий інструмент державної політики як екзогенне збільшення оплати праці. Далі ми спробуємо з'ясувати, чи має цей інструмент теоретичний фундамент, чи мова йде про економічний аналог «вічного двигуна».

Таблиця 2. Щорічний приріст середньомісячної заробітної плати у вибраних країнах, доларів США.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Абсолютний приріст за період
Польща	19	43	61	109	62	175	469
Угорщина	114	136	108	74	20	193	645
Естонія	55	115	94	62	114	236	676
Литва	30	75	62	47	84	174	472
Росія	28	39	57	65	93	133	415
Україна	13	16	24	46	49	62	210

Джерело: Database Central Europe. - <http://www.databasece.com>

4. Теорія екзогенного підвищення оплати праці: метод аналогій

Сучасна концепція побудови системи національних рахунків, на яку спираються методи обчислення вартісних показників, таких як ВВП, фактично підтверджує «догму Сміта» про те, що вартість національного продукту може бути розглянута як сума доходів осіб, які є власниками ресурсів, залучених у виробництво. За такого визначення величини вартості остання може бути збільшена за рахунок виникнення додаткових чи підвищення існуючих доходів. У структурі ВВП, обчисленого за доходами, є два компоненти, які прямо збільшують вартість національного продукту проти суми доходів, отриманих власниками факторів виробництва в процесі створення ВВП – це непрямі податки (податок на додану вартість, акцизи тощо) та величина амортизації. Вони, маючи чисто управлінську (тобто не ринкову) природу, фактично збільшують вартість національного продукту країни, додаючи певну величину до сумарної ринкової вартості факторних доходів, отриманих у національному виробництві. Ця додаткова штучна вартість збільшує як доходи бюджету, так і обігові кошти підприємств. Якщо б непрямі податки розглядалися як певна форма оподаткування

факторних доходів (при витрачанні їх на споживання), то вони би не збільшували обсяг ВВП.

З наведеної ситуації, яка визнається неокласичною теорією абсолютно «канонічною», виникає питання, чи не можна так саме збільшувати вартість національного продукту, підвищуючи величину доходів власників факторів виробництва, зокрема заробітну плату? Іншими словами, чи може виробник підвищити ціну продукції (а відтак і вартісний рівень продуктивності праці) пропорційно (чи більше) зростанню вартості факторів виробництва? Неокласична теорія негативно ставиться вже до самої методологічної правомочності такої постановки, бо незаперечним ортодоксальним постулатом вважається те, що ціни на продукцію (а значить і найбільша сумарна вартість національного продукту) формуються конкурентним ринком через механізм його урівноваження. Ініціативне (екзогенне) встановлення ціни монополістом чи державою вважається шкідливим для національної економіки, оскільки це руйнує її стан Парето ефективності, тобто при втручанні у зазначений ринковий механізм ціноутворення сумарний обсяг національного продукту не може бути більшим за потенційний ВВП. Проте цей бездоганний формальний висновок неокласичного аналізу далеко не завжди підтверджується практикою.

Можна навести для прикладу три дуже помітних економічних явища, що обумовлюють зростання вартості національного продукту понад рівень, який формують рівноважні ціни на національних конкурентних ринках. Це: динаміка світових цін на енергоресурси, динаміка курсу акцій підприємств на фондових ринках і рівень світових цін на продукцію та ресурси як екзогенний фактор внутрішнього ціноутворення. Всі ці явища обумовлюють зміну вартості національного продукту екзогенно по відношенню до неокласичних механізмів ринкового ціноутворення. Всі зазначені явища показують наявність можливого механізму зростання вартості національного продукту через екзогенне збільшення вартості факторів виробництва. Останнє прямо стосується і можливості впливу екзогенного збільшення вартості людського капіталу на зростання величини вартості національного продукту.

Найбільш очевидним прикладом механізму впливу зазначеного екзогенного зростання є динаміка цін на вуглеводневі енергоносії. Ціни на нафту та природний газ за останні десять років зростали швидко, неочікувано і поза всякими зрозумілими (у тому числі з погляду економічної теорії) пропорціями. У 1998 р. світова ціна нафти була 10 доларів США, а у липні 2008 р. вона сягнула позначки 140 доларів. За цей період економіка світу постійно зростала, а для майже всіх країн – основних споживачів нафти, можна говорити про процвітання і значне покращення добробуту громадян. Навпаки, стрімке падіння ціни нафти після зазначеного піку супроводжувалось не зростанням, а рекордним зменшенням обсягів виробництва в багатьох розвинутих країнах. При цьому враховуються реальні показники, без впливу інфляційних процесів, що пов'язані зі зростанням ціни на нафту. Слід зазначити, що в розвинутих країнах, незважаючи на значне подорожчання енергоресурсів, інфляція зберігалася на низькому рівні. Тут, безумовно, справили свій вплив і недосконалі конкуренція на світових енергетичних ринках, і кредитно-банківська політика розвинутих країн, спрямована на пожвавлення ринкової кон'юнктури та на компенсацію за цей рахунок зростаючих витрат виробників. Тим не менш, цей приклад демонструє можливість екзогенного, не пов'язаного зі значною зміною ефективною рівноваги

на внутрішніх ринках та економічними втратами, подорожчання факторів виробництва.

Ще одне, екзогенне по відношенню до моделі рівноважного конкурентного ринку, явище – це зміна ціни акцій підприємств, яку можна вважати певною характеристикою впливу вартості фактору людського капіталу на вартість відповідного обсягу виробництва. У цьому контексті зростання ціни капіталу не може не супроводжуватися зростанням вартості обсягів відповідного виробництва (якщо би це було не так, то ціна акцій урешті решт не зростала би). Динаміка фондових ринків останніми десятиріччями ніяк не може бути поставлена у відповідність до змін у параметрах фізичної продуктивності праці. Так, відомий індекс Доу-Джонса (Dow Jones Industrial Average) у післявоєнні роки (середина XX сторіччя) мав значення близьке до 150, а у жовтні 2007 року він сягнув рекордної позначки 14164.53, збільшившись у 94 рази. Таке стрімке збільшення вартості бізнесу супроводжувалося не менш помітним зростанням доходів працюючих і всіх громадян країн, де розташовані ці підприємства.

Третє зі згаданих явищ – це вплив світових цін на продукцію та ресурси. Воно вже має безпосереднє відношення до впливу вартості людського капіталу на вартісний обсяг національного продукту. Ця ситуація була і є поширеною в країнах з перехідною економікою, коли величезні обсяги товарів і послуг, цінні пропорції для яких формувалися за умов фактичної автаркії, раптом отримали можливості реалізації за кордоном за значно вищими цінами. Проте, якщо одномоментне зростання у рази вартості експортної продукції в порівнянні з вартістю цієї ж продукції на внутрішньому ринку (і відповідне зростання ВВП та продуктивності праці) чомусь з точки зору неокласичної теорії вважається нормальним і зрозумілим явищем, то значне зростання заробітної плати вважається популістською політикою, яка веде до інфляції та руйнуванню економіки. Чому надприбутки комерційних структур транзитивних країн, отримані внаслідок раптової (шокової) переорієнтації з внутрішнього на зовнішній ринок не вважаються катастрофічними?

Таким чином, наведені теоретичні аналогії та факти підтверджують правомірність постановки питання про запровадження в Україні політики екзогенного підвищення оплати праці як стимулу та інструменту кардинального збільшення добробуту країни. Враховуючи наведені раніше застереження, можна запропонувати два шляхи впливу на вирівнювання зазначених диспропорцій в оплаті праці, що склалася в Україні. Перший – це кардинальна зміна політики мінімальної заробітної плати. Зберігання вражаючого розриву з європейськими країнами буде тільки погіршувати ситуацію. Другий шлях – це динамічний розвиток високотехнологічних виробництв, які випускають продукцію за цінами, що дозволяють мати високий рівень оплати праці. Відповідно повинна зростати частка висококваліфікованої праці в економіці країни, що обумовить нові вимоги до розвитку сфер освіти і науки.

Про актуальність першого шляху, і не тільки для України, свідчить вже наведений раніше факт, що перший випуск нової серії аналітичних доповідей Міжнародної організації праці про політику оплати праці (2008 рік) присвячений саме політиці встановлення мінімальної заробітної плати, диференціація якої у різних країнах стала викликом для економічної теорії, але є достатньо зрозумілою з позицій різної політики екзогенного підвищення заробітної плати. Для ілюстрації наведемо порівняльні дані щодо величини мінімальної заробітної плати по країнах-

аналогах: в Україні в 2008 році вона складала приблизно (у Євро) - 65, в Польщі - 291, Угорщині - 261, Естонії - 278, Литві - 234, Португалії – 426 [21].

Другий шлях автоматично реалізується, якщо продукція має ціни, наближені до світових. Чим більше буде в цій продукції частка високотехнологічних інноваційних товарів і послуг, тим більшою буде заробітна плата. Більшість товарів і послуг в Україні вже реалізуються за світовими цінами. Тому введення високого мінімуму заробітної плати тільки перерозподілить доходи, які вже генерує ринок, і не потребуватиме інфляційної емісії. Для цього потрібно проведення спеціальної політики щодо збільшення на території України сучасних виробництв, які реалізують продукцію за світовими цінами (найкоротший шлях - це залучення транснаціональних корпорацій) і, безумовно, розвиток інноваційної економіки.

Далі представлено математичний аналіз впливу екзогенного підвищення вартості людського капіталу на економічний розвиток за допомогою спеціально розробленого формального інструментарію.

5. Мікроекономічне обґрунтування двохаргументної функції пропозиції праці

Для дослідження умов виникнення прямої та оберненої залежностей між реальною оплатою праці та рівнем безробіття розглянемо модель поведінки особи, яка визначає, скільки годин вона згодна працювати (цю кількість надалі позначатимемо x) за відомого рівня оплати праці ω . Позначимо як T загальну кількість годин, які є у розпорядженні зазначеної особи протягом періоду планування нею своїх дій. Нехай $u(t)$ – функція, яка співвимірює цінність вільного часу у кількості t та корисність грошей для особи, працюючої за наймом. Надалі припускати будемо, що ця функція є зростаючою, угнутою та диференційованою. Як вже зазначалось у вступі, в моделі, крім доходів та корисності від вільного часу, враховується чинник ризику втрати роботи. Характеристиками цього ризику є ймовірність збереження роботи p та рівень добробуту у разі втрати роботи u_0 . Надалі припускати будемо, що величина p залежатиме від пропозиції робочої сили, що припадає на одиницю оплати праці (тобто від рентабельності працюючого за наймом для роботодавця) та від рівня безробіття U . Припустимо, що функція $p = p(\frac{x}{\omega}, U)$ є зростаючою за $\frac{x}{\omega}$ (тобто роботодавець звільняє в останню чергу тих працівників, які забезпечують йому більший дохід) та спадною за U (більший рівень безробіття означає більший ризик втратити роботу), при цьому $p(0, U) = 0$ за будь-яких значень U . Припустимо також, що величина u_0 є сталою та меншою ніж $\omega_0 x + u(T-x)$ за будь-якого $0 \leq x \leq T$, де ω_0 – мінімальний встановлений рівень оплати праці. Припустимо також диференційованість функції $p(\frac{x}{\omega}, U)$ за її першою змінною.

Особа, яка працює за наймом, визначає свою пропозицію праці x , максимізуючи за відомих значень ω та U очікувану корисність $G(x)$, що визначається наступним чином:

$$G(x) = (\omega x + u(T-x))p(\frac{x}{\omega}, U) + u_0(1 - p(\frac{x}{\omega}, U)).$$

При цьому $0 \leq x \leq T$. Враховуючи, що $\omega \geq \omega_0$, за вище зроблених припущень точка $x = 0$ не може бути точкою максимуму $G(x)$. Випадок, коли такою точкою буде $x = T$ можна виключити, припустивши, що значення $u'(0)$ є достатньо великим. Таким чином, $G(x)$ може набути максимального значення лише у внутрішній точці проміжку $[0, T]$, там, де її похідна дорівнюватиме нулю.

Зі співвідношення

$$G'(0) = (\omega - u'(T-x))p\left(\frac{x}{\omega}, U\right) + (\omega x + u(T-x)) \frac{\partial p\left(\frac{x}{\omega}, U\right)}{\partial x} - u_0 \frac{\partial p\left(\frac{x}{\omega}, U\right)}{\partial x}$$

впливає рівність

$$\omega - u'(T-x) = \frac{\partial p\left(\frac{x}{\omega}, U\right)}{\partial x} p^{-1}\left(\frac{x}{\omega}, U\right) (u_0 - \omega x - u(T-x)). \quad (1)$$

Звернемо увагу на те, що величина $\frac{\partial p\left(\frac{x}{\omega}, U\right)}{\partial x} p^{-1}\left(\frac{x}{\omega}, U\right) = E\left(\frac{x}{\omega}, U\right)$ є коефіцієнтом еластичності ймовірності збереження роботи за пропозицією праці x . За зроблених припущень ця величина буде додатною та спадною за x та за U . Останній з множників правої частини рівності (1) прийматиме від'ємні значення за будь-яких $0 \leq x \leq T$ та $\omega \geq \omega_0$.

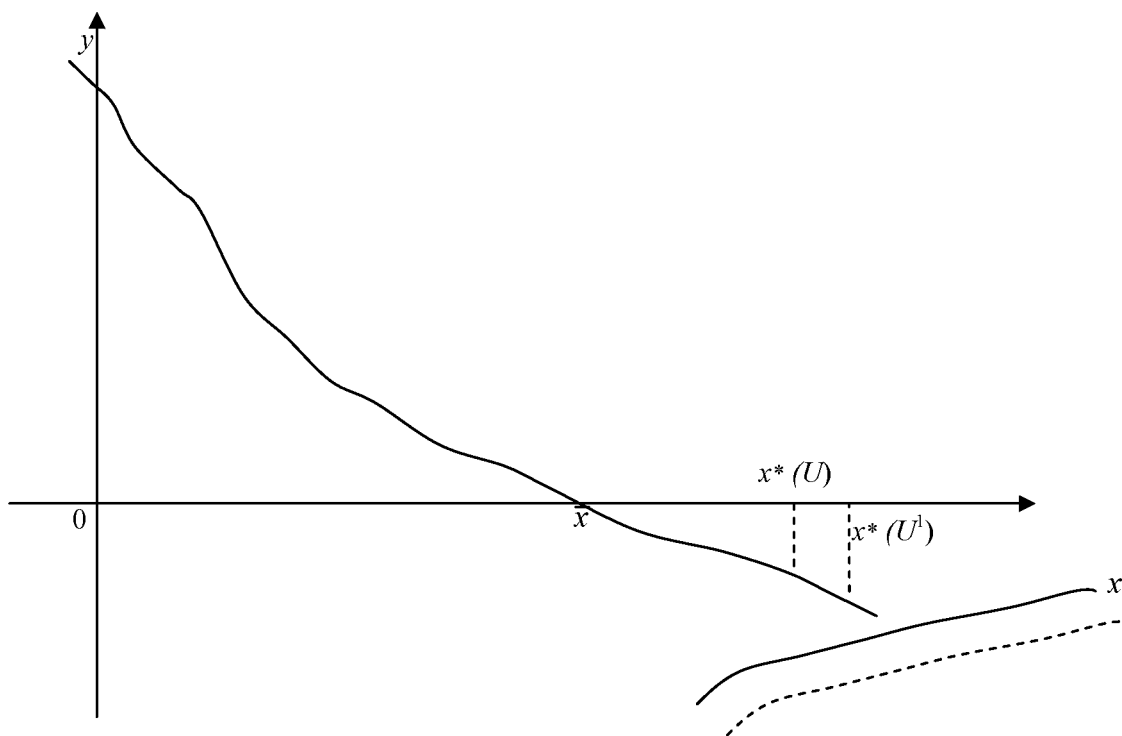

Рис.1. Властивості функції пропозиції

Отже, точкою максимуму $G(x)$ буде точка перетину кривих $y = \omega - u'(T-x)$ та $y = E\left(\frac{x}{\omega}, U\right)(u_0 - \omega x - u(T-x))$ (рис.1).

Зазначимо, що точкою перетину кривої $y = \omega - u'(T-x)$ з віссю $0x$ буде точка \bar{x} , якій відповідає рішення працюючого за наймом, прийняте без урахування ризику втрати роботи. Саме це рішення традиційно розглядається при мікроекономічному обґрунтуванні властивостей індивідуальної функції пропозиції праці $x^*(u)$. Таким чином, пропозиція праці $x^*(U)$, визначена з урахуванням ризику безробіття, завжди буде більшою, ніж \bar{x} . Враховуючи властивості $E\left(\frac{x}{\omega}, U\right)$ збільшення величини U буде зміщувати донизу криву $y = E\left(\frac{x}{\omega}, U\right)(u_0 - \omega x - u(T-x))$, отже, для $U^1 > U$ буде виконуватись $x^*(U^1) > x^*(U)$ (рис.1) та пропозиція праці буде зростаючою функцією U .

Оскільки за зроблених припущень величина $(u_0 - \omega x - u(T-x)) E\left(\frac{x}{\omega}, U\right)$ буде зменшуватись за ω , так само як зменшуватиметься $\omega - u'(T-x)$, можна показати, що за достатньо малих ω пропозиція праці буде зростаючою функцією від цієї величини. Надалі перша з цих величин продовжуватиме зменшуватись, водночас як друга зростатиме. Якщо це зростання перевищуватиме зменшення, пропозиція праці буде зменшуватись. Проте можлива й ситуація, коли зменшення першої величини перевищить зростання другої, тоді пропозиція праці продовжуватиме зростати. Таким чином, ефект зменшення пропозиції праці за високої заробітної платні, типовий для неокласичних моделей, буде можливим лише за додаткових припущень відносно малої чутливості працюючого до можливості втрати ним роботи.

З неперервності кривих, які розглядаються на рис.1, впливатиме неперервність залежності індивідуальної пропозиції праці від ω та U .

Таким чином, двохаргументна функція індивідуальної пропозиції праці $L(\omega, U)$ за вищерозглянутих припущень буде неперервною та зростаючою за U . Для достатньо малих ω ($\omega \leq \omega \leq \tilde{\omega}$) ця функція також буде зростаючою за ω . При цьому величина $\tilde{\omega}$ буде збільшуватись зі збільшенням U , за деяких умов вона може бути нескінченно великою. Ці властивості функції $L(\omega, U)$ будуть використані для подальшого аналізу залежності між оплатою праці ω та безробіттям U .

6. Аналіз залежності між оплатою праці та безробіттям

Розглянемо ринок праці, пропозиція на якому формується індивідуумами, які мають однакові функції індивідуальної пропозиції праці $L(\omega, U)$. Згідно до результатів попереднього розділу, ці функції будуть неперервними, зростаючими за ω та U , якщо $\omega < \tilde{\omega}$. Надалі будемо розглядати саме цей випадок. Нехай $\bar{z}(\omega)$ – кількість осіб, які пропонують свою працю за умови її оплати у розмірі ω . Надалі припускатимемо, що $\bar{z}(\omega)$ – зростаюча за ω диференційована функція, а функція $L(\omega, U)$ також є диференційованою.

Ситуацію на ринку визначатимуть оплата праці ω та кількість зайнятих $z \leq \bar{z}(\omega)$. Загальна кількість праці $F(\omega, z)$, що буде використана за такої ситуації, дорівнюватиме

$$F(\omega, z) = zL(\omega, \bar{z}(\omega) - z).$$

Дослідимо властивості функції $F(\omega, z)$. Її часткова похідна за першою змінною дорівнюватиме

$$\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial \omega} = z \left(\frac{\partial L(\omega, \bar{z}(\omega) - z)}{\partial \omega} + \frac{\partial L(\omega, \bar{z}(\omega) - z)}{\partial u} \frac{\partial \bar{z}(\omega)}{\partial \omega} \right).$$

Для $\omega \leq \tilde{\omega}$ вона буде додатною.

Похідна за другою змінною дорівнює:

$$\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} = L(\omega, \bar{z}(\omega) - z) - z \frac{\partial L(\omega, \bar{z}(\omega) - z)}{\partial u}.$$

Беручи до уваги, що $z > 0$ та $L(\omega, \bar{z}(\omega) - z) > 0$, зробимо висновок, що знак величини $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z}$ визначатиметься знаком виразу $z^{-1} - E_1(\omega, z)$, де $E_1(\omega, z) = \frac{\partial L(\omega, \bar{z}(\omega) - z)}{\partial u} L^{-1}(\omega, \bar{z}(\omega) - z)$ – коефіцієнт еластичності за рівнем безробіття функції індивідуальної пропозиції праці.

Якщо виконується нерівність $E_1(\omega, z) \leq z^{-1}$, то має місце $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} \geq 0$. У цьому випадку вплив зменшення ω на величину $F(\omega, z)$ може бути компенсований зростанням z , тобто зменшенням безробіття $\bar{U} = \bar{z}(\omega) - z$ (при цьому $\bar{z}(\omega)$ також зменшуватиметься). За таких умов спостерігатиметься **пряма залежність** між оплатою праці та рівнем безробіття, як це впливає з класичних моделей ринку праці.

Якщо ж має місце нерівність $E_1(\omega, z) > z^{-1}$, то виконуватиметься $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$.

Вплив зменшення ω на величину $F(\omega, z)$ у цьому випадку компенсуватиметься зменшенням z та зростанням U . Отже, тут спостерігатиметься **обернена залежність** між оплатою праці та рівнем безробіття, що спостерігається під час побудови емпіричних залежностей.

Найважливішою причиною, яка обумовлює зміну характеру залежності, є зміна еластичності за рівнем безробіття двохаргументної функції пропозиції праці. Малим значенням коефіцієнта еластичності відповідатиме пряма залежність між ω та U , великим значенням цього коефіцієнта – обернена залежність. Еластичність рівня безробіття за величиною оплати праці, яка часто оцінюється під час емпіричних досліджень [7], визначатиметься еластичністю функції пропозиції праці за величиною ω .

7. Аналіз ринку праці

Проаналізуємо за допомогою двохаргументної функції пропозиції праці процеси, що відбуваються на ринку праці за різних форм його організації. Дослідження почнемо з конкурентного ринку праці.

Нехай попит на працю L_D на цьому ринку визначається залежністю $L_D = f(\omega)$, де $f(\omega)$ – деяка спадна, опукла та диференційована функція від величини оплати праці ω . Пропозиція праці L_S залежатиме також від зайнятості z і визначатиметься співвідношенням $L_S = F(\omega, z)$, де $F(\omega, z)$ – двохаргументна функція пропозиції, яка розглядалася у попередньому розділі. Умова рівноваги на такому ринку набуває вигляду

$$F(\omega, z) - f(\omega) = 0. \quad (2)$$

З рівності (2) випливає існування множини станів рівноваги \mathcal{H} , якій на площині $z\omega$, відповідатиме геометричне місце точок (ω, z) , які задовольнятимуть умові $f(\omega) = F(\omega, z)$. Зазначимо, що з точки зору неокласичних моделей до складу цієї множини входять точки псевдо-рівноваги з ненульовим рівнем безробіття. Тим не менш, у всіх цих точках сукупна пропозиція праці усіх зайнятих осіб дорівнюватиме сукупному попиту на працю, а ефективність використання трудових ресурсів (тобто відношення L_D/ω) для деяких з таких точок перевищуватиме цей показник для точок з нульовим безробіттям. Отже, усі точки множини \mathcal{H} можна розглядати як такі, що забезпечують економічну та соціальну стабільність, тобто є аналогами точок рівноваги у класичних моделях. Виходячи з цього, множину \mathcal{H} надалі називатимемо множиною станів рівноваги.

Враховуючи те, що $F(\omega, z)$ є монотонно зростаючою за $\omega < \tilde{\omega}$, а $f(\omega)$ є спадною функцією, з припущень про достатньо великі та малі значення цих функцій за достатньо малих та великих ω відповідно впливатиме, що зазначена множина не буде пустою, а її графічне зображення являтиме собою деяку лінію на площині, що розглядається.

За цих умов можливі два типи змін станів рівноваги. По-перше, це зміщення точки рівноваги уздовж лінії \mathcal{H} , тобто перехід від одного стану рівноваги до іншого за незмінного вигляду залежностей $L_D = f(\omega)$ та $L_S = F(\omega, z)$. Причиною цього переходу може бути дія чинників (у тому числі і неекономічних), які не впливають безпосередньо на попит на працю та на її пропозицію, але приводять до зміни зайнятості або оплати праці. Одним з таких чинників може бути зміна величини мінімальної оплати праці за умов, що попереднє рівноважне значення оплати праці ω^0 виявиться меншим за її новий мінімальний рівень. По-друге, зміна поточного стану рівноваги може бути обумовлена зміною функцій $f(\omega)$ та $F(\omega, z)$ під дією чинників, які безпосередньо не враховані у рівності (2). Розглянемо більш детально ці обидва типи змін. Припустимо спочатку, що для усіх (ω, z) з деякого околу попередньої точки рівноваги виконується умова $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$. Тоді

збільшення ω компенсуватиметься зменшенням z і лінія \mathcal{H} буде графіком деякої неперервної спадної функції $z = z(\omega)$ (рис.2).

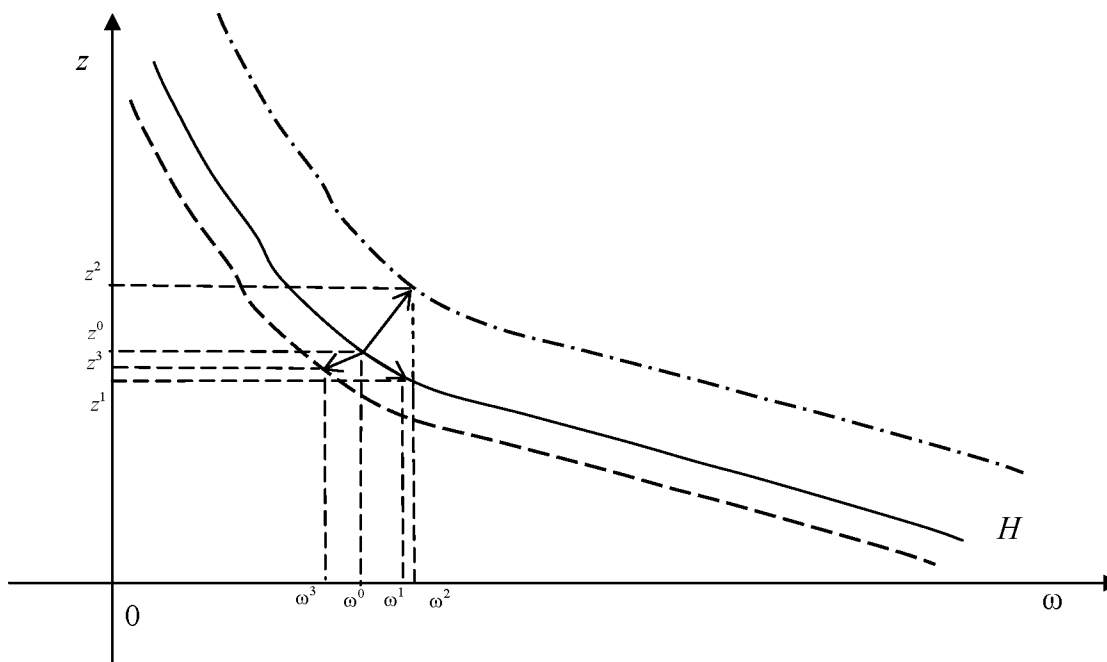

Рис.2. Зміна станів рівноваги за умови $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$.

Нехай точка (ω^0, z^0) є поточним станом рівноваги. Розглянемо спочатку, як зміниться зайнятість та оплата праці у разі переходу до нового стану рівноваги за незмінного положення лінії \bar{F} . З рис.2 видно, що один з цих при цьому збільшиться, а інший – зменшиться. Наприклад, для нової точки рівноваги (ω^1, z^1) буде виконуватись $\omega^1 > \omega^0$, $z^1 < z^0$. Для даного випадку спостерігатиметься пряма залежність між оплатою праці ω та рівнем безробіття $U = \bar{z}(\omega) - z$, про яку йшла мова у попередньому розділі.

Проаналізуємо тепер наслідки зміни положення лінії \bar{F} (множини станів рівноваги). Нехай під впливом деяких чинників, не врахованих безпосередньо у рівності (2), величина попиту на працю $f(\omega)$ зростає для усіх ω . Це зростання має компенсуватися збільшенням z , отже рівновага за незмінних ω досягатиметься для більших значень z . Як наслідок, лінія \bar{F} зміститься угору, до положення, позначеного на рис.2 штрих-пунктирною лінією. Перехід до нового стану рівноваги (ω^2, z^2) на ринку здійснюватиметься, здебільшого, таким чином, щоб цей стан не дуже відрізнявся від попереднього. Як випливає з рис.2, це супроводжуватиметься, скоріш за все, зростанням зайнятості, так і оплати праці ($\omega^2 > \omega^0$, $z^2 > z^0$). Якщо кількість осіб, які пропонують свою працю $\bar{z}(\omega)$ при цьому зростатиме повільніше, ніж зайнятість (тобто матиме місце нерівність $\bar{z}(\omega^2) - \bar{z}(\omega^0) < z^2 - z^0$), рівень безробіття U зменшиться. Для даного випадку спостерігатиметься обернена залежність між ω та U .

У разі зменшення попиту на працю $f(\omega)$ для усіх ω лінія H зміститься униз, до положення, позначеного на рис.2 пунктирною лінією. При переході до нового

стану рівноваги (ω^3, z^3) у більшості випадків зменшаться як зайнятість $(z^3 < z^0)$, так і оплата праці $(\omega^3 < \omega^0)$. Якщо при цьому буде виконуватись $\bar{z}(\omega^3) - \bar{z}(\omega^0) < z^3 - z^0$, рівень безробіття U зросте, що також призведе до оберненої залежності між ω та U .

Таким чином, на конкурентному ринку праці за виконання умови $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$

при переході до нового стану рівноваги за незмінного положення лінії \mathcal{H} спостерігатиметься **пряма залежність** між рівнями безробіття та оплати праці. Якщо ж перехід до нового стану рівноваги обумовлено зміною положення лінії \mathcal{H} , така залежність може бути як **прямою**, так і **оберненою**.

Розглянемо тепер випадок, коли для усіх (ω, z) з деякого околу (ω^0, z^0) виконується нерівність $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$. Лінія \mathcal{H} буде графіком деякої зростаючої функції $z(\omega)$ (рис.3).

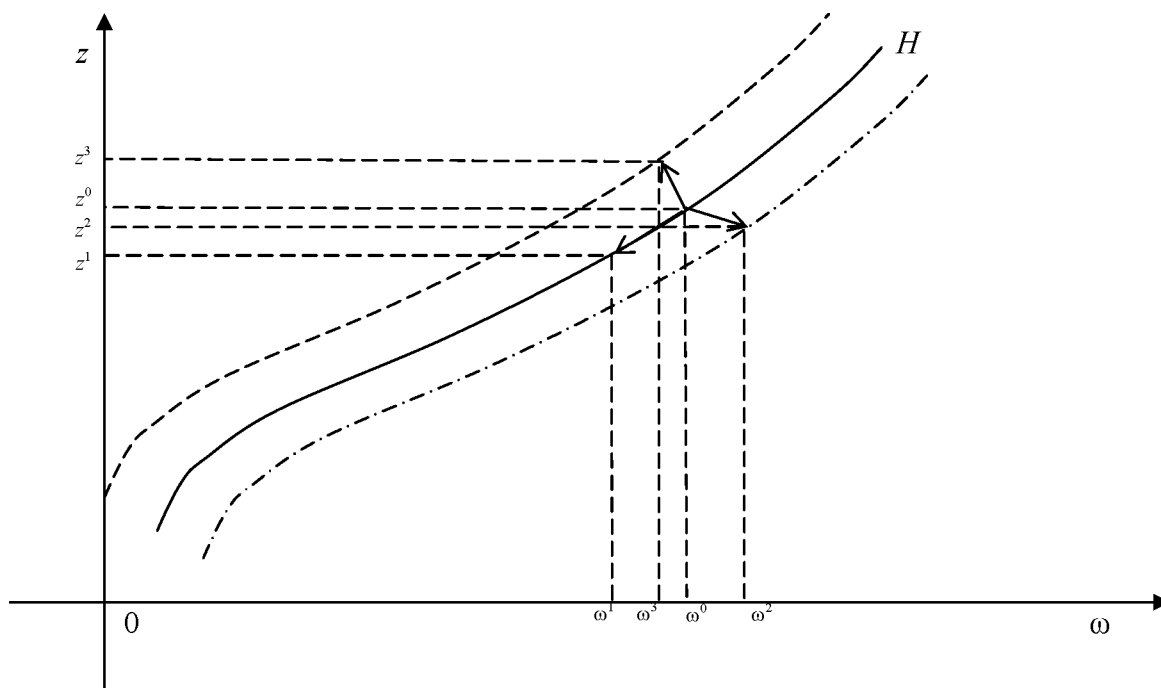

Рис.3. Зміна станів рівноваги за умови $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$

Як випливає з рис.3, у разі переходу до нового стану рівноваги за незмінного положення кривої \mathcal{H} зайнятість та оплата праці змінюватимуться в одному напрямку (у розглянутому випадку $\omega^1 < \omega^0$, $z^1 < z^0$). За умов щодо функції $\bar{z}(\omega)$, аналогічних наведеним при дослідженні попереднього випадку, виникне обернена залежність між рівнями оплати праці та безробіття.

При збільшенні попиту на працю під дією чинників, не врахованих у рівнянні (2), лінія \mathcal{H} зміститься униз, оскільки $F(\omega, z)$ збільшуватиметься при зменшенні z . Нове положення \mathcal{H} позначене штрих-пунктирною лінією. При переході до нової точки рівноваги (ω^2, z^2) оплата праці збільшиться ($\omega^2 > \omega^0$), а зайнятість зменшиться, тобто $z^2 < z^0$. Як наслідок, рівень безробіття $U = \bar{z}(\omega) - z$ зросте та спостерігатиметься пряма залежність між безробіттям та оплатою праці. У разі зменшення попиту на працю \mathcal{H} займе положення, позначене пунктиром. Для нового стану рівноваги (ω^3, z^3) виконуватиметься $z^3 > z^0$, $\omega^3 < \omega^0$. В такому випадку теж можливе виникнення прямої залежності між ω та U .

Отже, коли $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$, перехід до нових станів рівноваги за незмінного

положення лінії \mathcal{H} супроводжуватиметься, здебільшого, **оберненою** залежністю між оплатою праці та рівнем безробіття. Якщо ж перехід до нового стану рівноваги обумовлений зміною положення лінії \mathcal{H} , для нього буде характерною **пряма** залежність між зазначеними показниками.

Якщо знак $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z}$ змінюється для різних (ω, z) з будь-якого околу точки (ω^0, z^0) зміна рівнів безробіття та оплати праці залежатиме від знаку зазначеної похідної у точці (ω^0, z^0) та окремих областях довкола неї і буде комбінацією двох раніше розглянутих випадків.

Розглянемо тепер випадок моносонічного ринку праці, коли єдиний роботодавець-монополіст діє відповідно до своїх інтересів, максимізуючи свій прибуток, одержаний від використання придбаної робочої сили. Skorиставшись моделлю такого ринку, розглянутій у [22], можна дійти висновку, що за цих умов роботодавець визначатиме оплату праці ω та зайнятість z таким чином, щоб максимізувати функцію

$$Q(\omega, z) = \min(IF(\omega, z), \alpha V) - H\omega z \quad (3)$$

на множині $D = \{(\omega, z): \omega \geq 0, 0 \leq z \leq \bar{z}(\omega)\}$.

У (3) I – продуктивність праці, обчислена відповідно до створеної доданої вартості, α – частка доданої вартості у ціні продукції, що виготовляється роботодавцем, V – попит на зазначену продукцію, значення цього параметру надалі вважається відомим та фіксованим, $H = 1 + h$, h – величина додаткових витрат, пов'язаних з придбанням праці, які припадають на одиницю фонду оплати праці. Слідом за [18] будемо припускати, що такі витрати (непрямі податки на фонд оплати праці, соціальні відрахування тощо) є пропорційними до величини фонду оплати праці.

Точкою максимуму функції $Q(\omega, z)$ може бути або внутрішня точка множини D , у якій ця функція або є недиференційованою, або її градієнт дорівнює нулю, або точка на границі D . Ситуація, коли у такій точці виконується $\omega = 0$ або (та) $z = 0$ є нецікавою для подальшого розгляду внаслідок нульового значення обсягів виробництва, тому у подальшому виключимо цю ситуацію, припустивши, що для достатньо малих (ω, z) має виконуватись $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial \omega} > 0$ та $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$ і вищезазначені часткові похідні будуть достатньо великими. Для точки (ω, z) , у якій

функція $Q(\omega, z)$ є недиференційованою, буде виконуватись $IF(\omega, z) = \alpha V$, або ж $\omega = F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z\right)$, де $F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z\right)$ – функція, обернена до $F(\omega, z)$ за змінною ω .

У випадку $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$ ця функція буде зростаючою V за та спадною за z .

Залежність $\omega = F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z\right)$ для фіксованого V схематично зображено на рис. 4, у разі зростання V лінія L , яка є відображенням цієї залежності, зміщується вправо та догори, у положення L' , позначене пунктиром. Якщо точка максимуму функції належить L , для цієї точки величина $zF_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z\right)$ має приймати найменше значення серед усіх точок L . Припустивши диференційованість за z для оберненої до $F(\omega, z)$ функції (це припущення має суто технічне значення, за його відсутності можна одержати аналогічні результати, але це потребуватиме складніших математичних викладок), одержимо, що у точці (ω^*, z^*) максимуму функції $Q(\omega, z)$

на прямій L , має виконуватись $F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z^*\right) + z^* \frac{\partial F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z^*\right)}{\partial z} = 0$ або ж $z^* = - (E_3(V, z^*))^{-1}$, де $E_3(V, z)$ – величина еластичності функції $F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{I}, z\right)$ за змінною z .

Зауважимо, що за зроблених припущень величина $E_3(V, z)$ буде від'ємною, функція $Q(\omega, z)$ зростатиме при русі вздовж L до (ω^*, z^*) .

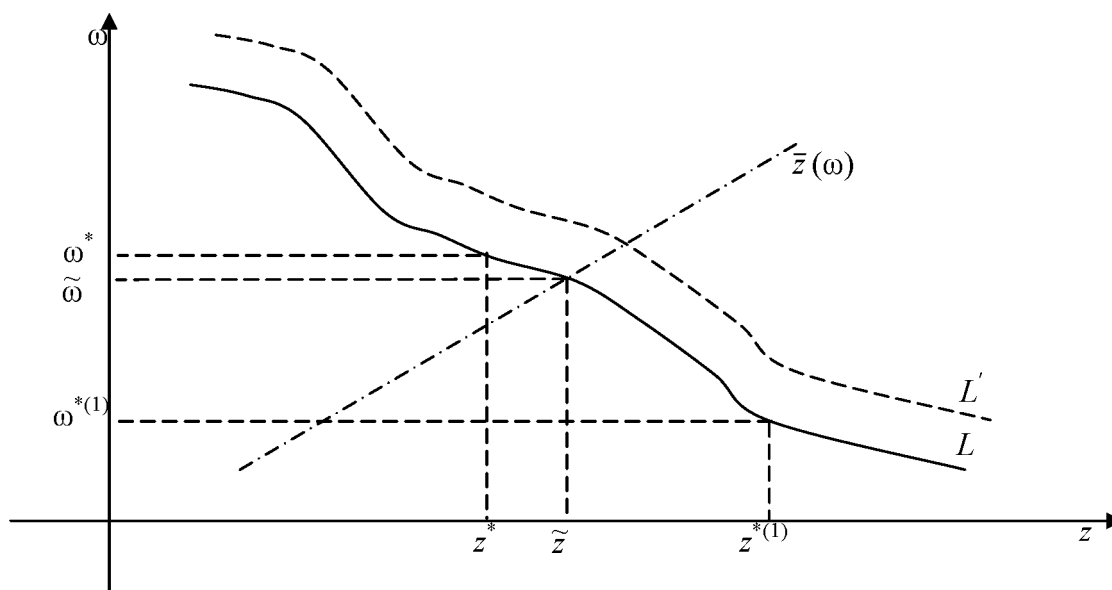

Рис. 4. Формування зайнятості та оплати праці на монопсонічному ринку

У випадку, коли виконуватиметься $z^* > \bar{z}(\omega^*)$, тобто z^* розташована під лінією $z = \bar{z}(\omega)$, позначеною на рис. 4 штрих пунктиром (така ситуація виникає для точки

$(z^{*(1)}, \omega^{*(1)})$), точкою максимуму функції $Q(\omega, z)$ буде точка $(\tilde{\omega}, \tilde{z})$ перетину ліній L та $z = \bar{z}(\omega)$. У цій точці зайнятість \tilde{z} дорівнює кількості бажаючих працювати $\bar{z}(\tilde{\omega})$, тобто спостерігатиметься відсутність безробіття, (цей ефект властивий традиційним моделям моносонічного ринку праці, у яких оплата праці розглядається як головна величина, контрольована роботодавцем). Якщо ж точка (ω^*, z^*) розташована над лінією $z = \bar{z}(\omega)$, величина безробіття $U = \bar{z}(\omega^*) - z^*$ може бути достатньо великою. Таким чином, згідно моделі (3) на моносонічному ринку праці можливе суттєве безробіття, якщо керованими змінними для роботодавця є не лише оплата праці, але й рівень зайнятості, а функція $F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{l}, z\right)$ зазнає значних змін при русі вздовж лінії L . Звернемо також увагу на те, що при збільшенні V величина $-(E_3(V, z))^{-1}$ може як збільшуватися, так і зменшуватись. Отже, тут можливі як пряма, так і обернена залежність між ω та z .

Розглянемо тепер випадок, коли $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$. За цих умов функція $F_{\omega}^{-1}\left(\frac{\alpha V}{l}, z\right)$ буде зростаючою як за z , так і за V , а величина $E_3(V, z)$ буде додатною і функція $Q(\omega, z)$ буде зростати при русі уздовж лінії L , який супроводжуватиметься зменшенням z . Отже, точка максимуму зазначеної функції не може належати множині $\left\{(\omega, z) : \frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0\right\}$. Залишилося дослідити випадок, коли функція $Q(\omega, z)$ досягає максимуму у точці, де її часткові похідні дорівнюватимуть нулю. Така точка (ω^*, z^*) має задовольняти співвідношенням

$$\begin{aligned} l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} - H z^* &= 0, \\ l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} - H \omega^* &= 0. \end{aligned} \tag{4}$$

Враховуючи, що $l > 0$ та $H > 0$, друге з цих співвідношень не виконуватиметься у випадку, коли $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$, отже, точка (ω^*, z^*) також не може належати множині $\left\{(\omega, z) : \frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0\right\}$.

При цьому точка (ω^*, z^*) має знаходитися вище від лінії $z = \bar{z}(\omega)$. Якщо ж точка знаходиться під зазначеною лінією, максимум функції $Q(\omega, z)$ досягається на границі множини D , за умови, що $z = \bar{z}(\omega)$. Необхідні умови для такої точки максимуму набувають вигляду:

$$l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} - H z^* = -\lambda^* \frac{\partial \bar{z}(\omega^*)}{\partial \omega}, \tag{5}$$

$$l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} - H\omega^* = \lambda^*,$$

де λ^* – оптимальне значення множника Лагранжа, якому відповідає обмеження $z \leq \bar{z}(\omega)$. Зауважимо, що при цьому має виконуватись $\lambda^* > 0$ [23], отже друге з рівнянь (5) не може виконуватись у точці, де $\frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} < 0$.

З рівнянь (5) випливає, що точка (ω^*, z^*) має задовільняти співвідношенням:

$$l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial \omega} - Hz^* = -\frac{\partial \bar{z}(\omega^*)}{\partial \omega} \left(l \frac{\partial F(\omega^*, z^*)}{\partial z} - H\omega^* \right),$$

$$z = \bar{z}(\omega^*).$$
(6)

Точка (ω^*, z^*) , що задовільняє системам рівнянь (4), або (6) буде точкою максимуму функції $Q(\omega, z)$, якщо вона знаходиться нижче від лінії L . Оскільки остання зміщується догори при збільшенні V , за достатньо великих значень цього параметра величини моносонічної оплати праці ω^* та моносонічної зайнятості z^* не змінюватимуться при подальшому зростанні V . Тут також простежується аналогія з наведеною у [18] моделлю моносонічного ринку праці. Зміна інших параметрів моделі, наприклад, H , може викликати як однаково спрямовані, так і протилежні зміни величин ω^* та z^* , при цьому можливе виникнення як прямої, так і оберненої залежності між рівнями оплати праці та безробіття.

Таким чином, модель монополістичного ринку праці, у якій використовується двохаргументна функція, демонструє можливість виникнення значного безробіття, яке використовується роботодавцем як засіб тиску на працюючих за наймом з метою збільшення індивідуальної пропозиції праці за її незмінної оплати. Величини зайнятості та оплати праці змінюватимуться у цій моделі в одному або у різних напрямках внаслідок зміни величини попиту на продукцію, яку виготовляє роботодавець, додаткових витрат на придбання праці та інших параметрів моделі. Тут можливе виникнення як прямої, так і оберненої залежності між рівнями безробіття та оплати праці. Оптимальна стратегія роботодавця (ω^*, z^*) не може належати множині $\left\{ (\omega, z) : \frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0 \right\}$.

Отже, різні типи залежностей між оплатою праці та рівнем безробіття можливі для різних форм організації ринку праці. Вони визначатимуться, передусім, еластичністю двохаргументної функції пропозиції праці та причинами виникнення змін кон'юнктури ринку праці.

8. Оцінка наслідків адміністративного впливу на ринок праці

Результати дослідження ринку праці з використанням двохаргументної функції дозволяють оцінити дієвість заходів у сфері зайнятості та оплати праці, спрямованих на пом'якшення наслідків економічної кризи та стимулювання екзогенного зростання вартості людського капіталу. Вищезгадана криза впливає на всі основні сегменти національної економіки, але її наслідки щодо стану трудових ресурсів та людського капіталу країни є особливо згубними. Стрімке згортання

виробництва призводить суттєвого зменшення попиту на працю та породжує масові звільнення, а погіршення фінансового стану підприємств спонукає роботодавців до зменшення заробітної платні та нерегулярної виплати її. Зазначені процеси стимулюють зменшення професійних навиків кваліфікованих робітників, посилюють трудову еміграцію найкращих фахівців, при цьому збільшується соціальна напруга. За таких умов лунають заклики до застосування методів державного регулювання ринку праці, зокрема, до встановлення мінімальної оплати праці (або збільшення раніше встановленої мінімальної оплати з розширенням сфери дії останньої) та до обмеження обсягів скорочення працюючих. Оцінімо дієвість цих методів для раніше розглянутих форм організації ринку праці.

Спочатку розглянемо конкурентний ринок праці за умов, коли виконується $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$, тобто коли зростання оплати праці ω та зайнятості z збільшують сукупну пропозицію праці. Як наголошувалося раніше, за цих умов зменшення попиту на працю зміщує множину рівноважних станів \mathcal{H} вліво та вниз (рис.2). Новому стану рівноваги відповідатимуть менші значення як ω , так і z . З рис.2 випливає, що адміністративне обмеження зростання безробіття (наприклад, фіксація зайнятості на рівні z^0 , який відповідає попередньому стану рівноваги, шляхом заборони звільнення працюючих) призведе до більш значного скорочення оплати праці у порівнянні з випадком, коли така заборона відсутня. При цьому новій точці рівноваги відповідатиме менше значення попиту на працю, отже, скорочення обсягів виробництва збільшиться. Втрата в оплаті праці та у обсягах виробництва буде тим більшою, чим більшим є нахил кривої \mathcal{H} , тобто чим більшою є еластичність за безробіттям індивідуальної функції пропозиції праці. Як зазначалося у першому підрозділі, вищезгадана еластичність буде високою за значних втрат індивідуума у разі його звільнення та посиленого сприйняття ним ризику втратити роботу. Отже, за цих умов адміністративні обмеження звільнення можуть посилити спад виробництва, зменшити рівень добробуту працюючих та збільшити вищезазначені негативні соціальні наслідки.

Дослідимо тепер випадок, коли для конкурентного ринку праці виконується $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$, тобто коли оплата праці ω та зайнятість z різноспрямовано впливають на сукупну пропозицію праці. За цих умов зменшення попиту на працю змістить множину станів рівноваги (криву \mathcal{H}) вліво та догори (рис.3). Перехід до нового стану рівноваги супроводжуватиметься зменшенням ω та збільшенням z , отже обмеження зайнятості знизу втрачає сенс. Проте посиляться орієнтація економіки на використання менш кваліфікованої низькооплачуваної праці, що матиме негативні соціальні наслідки, зокрема, щодо знецінення людського капіталу. Обмеження зменшення ω (наприклад, шляхом підняття рівня мінімальної оплати праці) також обмежить зростання z та дещо посилить безробіття.

Схожа ситуація спостерігатиметься і для моносонічного ринку праці. В залежності від того, чи буде виконуватися $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} > 0$ або $\frac{\partial F(\omega, z)}{\partial z} < 0$ обмеження скорочення зайнятості за умов кризи може призвести до додаткового скорочення оплати праці або може не вплинути на ситуацію на ринку праці. Додаткові негативні ефекти можуть виникнути у разі, коли точка перетину кривої L після її

зсуву (внаслідок зменшення попиту V) та вертикальної прямої $z = \tilde{z}$, де \tilde{z} - мінімальний рівень зайнятості, буде знаходитися справа від точки перетину ліній L та $z = \bar{z}(\omega)$ (рис.4). У цьому випадку функція доходів роботодавця-монополіста $Q(\omega, z)$ буде спадною за будь-яких ω та z , отже, вона досягатиме найбільшого значення у точці $(0,0)$, якій відповідатиме повне згортання виробництва роботодавцем. Обмеження зменшення оплати праці за умов економічного спаду, як це впливає з аналізу моделі з двохаргументною функцією пропозиції праці, неминуче посилить безробіття.

Ситуація дещо зміниться, якщо зростання мінімальної оплати праці відбуватиметься за умов досягнення економічної стабілізації та на початку зростання виробництва.

Повернемося до розгляду конкурентного ринку праці. У випадку, проілюстрованому рис.2, збільшення мінімальної оплати праці ω_0 понад новий рівноважний рівень ω^1 одночасно зі зміщенням кривої \mathcal{H} вправо та вгору змінить положення нової точки рівноваги. При цьому величина оплати праці буде більшою, а зайнятості – меншою у порівнянні з їхніми значеннями за відсутності змін у мінімальній оплаті. Оскільки нове рівноважне значення зайнятості z перевищить старе, сукупні доходи працюючих за наймом зростуть, що, враховуючи відносно високу граничну схильність до споживання зазначеної соціальної групи, може прискорити загальне економічне зростання. Скоріш за все, саме такий розвиток подій мав місце в країнах – лідерах на постсоціалістичному просторі, про які йшла мова у першому розділі. Слід зазначити, що така політика може призвести і до негативних наслідків. У разі, коли мінімальна оплата праці суттєво перевищить новий рівноважний рівень і траєкторія зміщення точки рівноваги проходитиме майже паралельно до осі Ox , матиме місце суттєве зростання безробіття. Тому збільшення мінімальної оплати праці має бути поступовим та має супроводжуватись оцінкою його наслідків за допомогою раніше розглянутих моделей.

Розглянемо тепер випадок, проілюстрований рис.3. Тут за умов зміни попиту на працю матиме місце пряма залежність між оплатою праці та безробіттям, отже, збільшення мінімальної оплати праці неминуче зменшить зайнятість. Проте, якщо ринок перебуває у стані рівноваги, цей захід матиме наслідком зміщення точки рівноваги вправо та догори уздовж кривої \mathcal{H} . При цьому, внаслідок оберненої залежності між ω та U , збільшаться як зайнятість, так і оплата праці. Сукупні доходи працюючих за наймом зростуть, що як вже зазначалося, стимулюватиме загальне економічне зростання. Таке зростання супроводжуватиметься збільшенням попиту на працю, що, згідно з розглянутою моделлю, збільшить оплату праці та зменшить зайнятість. Отже, тут також можливі негативні соціальні наслідки. Їх можна обмежити, якщо зростання мінімальної оплати праці буде поступовим і не викликати значних ринкових диспропорцій.

Аналогічні результати були одержані і для моноспонічного ринку праці. Підвищення мінімальної оплати праці має здійснюватись поступово та у такій ситуації на ринку праці, коли є підстави припускати наявність оберненої залежності між оплатою праці та безробіттям. Незважаючи на наявність зазначеної залежності, можливе зростання безробіття як на обмеженому проміжку часу, так і в перспективі.

Таким чином, застосування адміністративних важелів не може повністю запобігти негативним соціальним наслідкам економічної кризи. Більш того, зменшуючи соціальні проблеми щодо одного з аспектів ринку праці (зайнятості або оплати праці), ці важелі погіршують ситуацію в іншому аспекті. Отже, їхнє застосування має супроводжуватися оцінкою всіх наслідків, здійсненою шляхом модельних розрахунків. За цих умов особливого значення набуває верифікація запропонованих моделей на статистичних даних, які стосуються окремих країн та регіонів. Зауважимо, що зменшення еластичності за безробіттям індивідуальної двох аргументної функції пропозиції праці обмежить негативні наслідки адміністративного регулювання оплати праці та зайнятості. Отже, антикризові дії також мають бути спрямовані на зменшення чутливості індивідуумів до можливого безробіття. Це особливо стосується висококваліфікованих працівників. Зазначеної мети можна досягти за допомогою таких заходів, як збільшення обсягів та тривалості виплати допомоги з безробіття, посилення контролю за дотриманням прав працюючих у питаннях звільнення та прийняття на роботу, виявлення та унеможливлення вигідних для роботодавця форм прихованого безробіття, розширення практики громадських робіт.

Оцінюючи наслідки скорочення оплати праці, слід також враховувати її вплив на висококваліфікованих працівників, які складають значну частину “середнього” класу. Зазначені групи є найбільш вразливими до зменшення заробітної платні, наслідком чого може стати масштабна трудова еміграція або перекваліфікація на інші професії. Втрачений внаслідок цього трудовий потенціал дуже важко буде відновити. Запобігти цим негативним процесам може розвиток альтернативної зайнятості зі збереженням кваліфікації, передусім, у сфері малого та середнього бізнесу. Низка заходів щодо регламентації венчурного бізнесу та інженірінгової діяльності, роботи за “вільними” професіями, стимулювання індивідуальної трудової діяльності з прикладних наукових та дослідно-конструкторських розробок, створення та впровадження нових технологій має розглядатися органами законодавчої та виконавчої влади як невідкладні для збереження існуючого людського капіталу за умов економічної кризи.

9. Висновки

Проведений нами аналіз проблеми екзогенного (випереджаючого і стимулюючого зростання продуктивності) підвищення оплати праці дозволяє зробити наступні висновки.

1. Є чимало доказів того, що за сучасних економічних відносин оплата праці, принаймні частково, може розглядатися як параметр, щодо якого є можливим екзогенний вплив. Про це свідчать, зокрема, аналогії між ринком праці та іншими ресурсними ринками (наприклад, ринками енергоресурсів), а також практика господарювання найбільш успішних країн з перехідною економікою (Словенії, Польщі, Угорщини, Естонії).

2. Підвищення мінімальної оплати праці є одним з найдієвіших методів адміністративного впливу на ситуацію на ринку праці. Можливість швидкого зростання безробіття внаслідок такого підвищення традиційно наводиться як один з головних доводів неокласичної теорії на користь обмеження застосування цього методу. Проте виконаний в статті аналіз підтверджує реальність і за певних умов доцільність існування явища оберненої залежності між безробіттям та оплатою

праці, пропонується теоретичне обґрунтування можливості існування такого феномену в ринковій економіці.

3. Обернену залежність окрім фіксацією емпіричних фактів можна пояснити за допомогою формальної моделі поведінки працюючого за наймом у якій враховуються не лише корисність грошей та вільного часу, але й вплив ризику втратити роботу. За допомогою аналізу цієї моделі при достатньо реалістичних припущеннях показано, що наявність прямої чи оберненої залежності між оплатою праці та рівнем безробіття не залежить від наявності чи відсутності досконалої конкуренції на ринку праці, а визначається, передусім, наявністю чи втратою рівноваги на цьому ринку у поточний момент.

4. Виходячи з результатів моделі, підвищення мінімальної оплати праці може використовуватись як дієвий метод екзогенного впливу на вартість робочої сили в Україні. При цьому бажано, щоб цей метод застосовувався за умов попереднього досягнення рівноваги на ринку праці, а само підвищення мало б градуалістський характер, було поетапним та сталим у часі. При цьому одночасно має вдосконалюватись практика застосування цього методу (зокрема, доцільно розглянути можливість запровадження погодинної мінімальної оплати праці, а також галузевої та регіональної диференціації цього нормативу).

5. Екзогенне підвищення оплати праці, яке б супроводжувалось заходами, спрямованими на стимулювання залучення висококваліфікованої робочої сили (наприклад, запровадження податку на використання низькооплачуваних робітників) може бути дієвим чинником підвищення в Україні вартості людського капіталу та переходу країни до постіндустріального розвитку.

Список посилань

1. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж.М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1993. – 543 с. – С. 225.
2. Solow, R.M. Low-wage Work in Europe and America. – The Nobel Laureate Meetings at Lindau, 2008 {<http://www.lindau-nobel.de>}
3. Low Wage Work in the Wealthy World. Jerom Gautie and John Schmitt (editors). – The Russel Sage Foundation, 2009.
4. Global Wage Report 2008/2009. Minimum wages and collective bargaining: Towards policy coherence. – International Labour Office, Geneva, 2008.
5. Belton, M., Fleisher, Th., Kneisner, L. Labor Economics: Theory, Evidence and Policy. – N.Y.: Prentice Hall, 1984. – 768 p.
6. Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. The wage curve // Scandinavian Journal of Economics. – 1990. – 92. – P. 215-235.
7. Blanchflower, D.G. Unemployment, well-being, and wage curves in Eastern and Central Europe // Journal of the Japanese and International Economies. – 2001. – 15. – P. 364-402.
8. Montuega-Gomez, V.M., Ramos-Parreno, J.M. Reconciling the wage curve and the Phillips curve // Journal of Economic Surveys. – 2005. – 19. – P. 735-736.
9. Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. Estimating a wage curve for Britain // Economic Journal. – 1994. – 104. – P. 1025-1043.

10. Chamberlin, G., Yueh, L. Macroeconomics. – N.Y.; Thomson Learning, 2006. – 582 p.
11. Shapiro, C., Stiglitz, J.E. Equilibrium unemployment as a worker discipline device // American Economic Review. – 1984. – 73. – P. 433-444.
12. Ukraine: Building Foundations for Sustainable Growth. Country Economic Memorandum, World Bank: Washington, DC, 2004.
13. Enhancing Job Opportunities: Eastern Europe and the Former Soviet Union. World Bank: Washington, D.C., 2005.
14. Konings, J., Kupets, O. and Lehmann, H. Gross Job Flows in Ukraine: Size, Ownership and Trade Effects // Economics of Transition. – 2003. – 11 (2), P. 321-356.
15. Brown, D. and Earl, J. Job Reallocation and Productivity Growth in the Ukrainian Transition, IZA Discussion Paper No. 1349, Bonn, 2004.
16. Tito, B. and Terrell, K. Institutional Determinants of Labor Reallocation in Transition // Journal of Economic Perspectives. – 2002. – 16 (1), P.
17. Brown, D., John Earle, J. and Telegdy, A. Employment and Wage Effects of Privatization: Evidence from Hungary, Romania, Russia, and Ukraine. - CERT Discussion Papers, No. 0807, 2008 - <http://www.sml.hw.ac.uk/cert/wpa/2008/dp0807.pdf>.
18. Raiser, M. Are Wages in Ukraine too Low? And What Could Be Done to Increase Them? – World Bank, Working Paper No. 47372, 2007. - <http://go.worldbank.org/NC0EGSHXG0>.
19. Policy Recommendations on Economic and Institutional Reforms 2009. UNDP's Blue Ribbon Analytical and Advisory Centre. - Kyiv, April, 2009. – Subsection 15.5.
20. World Development Indicators database, World Bank, 15 July 2005; CIA, World Fact Book 2005, 2006, 2007, 2008; <http://www.ggd.net/dseries/totecon.html>.
21. Resnicoff, M. European Union Minimum Monthly Salaries – 2008. - <http://www.suite101.com>.
22. Кошлай Л.Б., Михалевич М.В., Сергиенко И.В. Моделирование процессов занятости и роста в переходной экономике // Кибернетика и системный анализ. – 1999. – №3. – С. 58-75.
23. Карманов В.Г. Математическое программирование. - М.: Наука, 1980. – 256 с.

Довідка про авторів:

Бажал Юрій Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Михалевич Михайло Володимирович – член-кор. НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри Української академії зовнішньої торгівлі.